

ԹԵՈՓԻԼՈՍ ԱՆՏԻՈՔԱՅԻ

ԱՌ ԱՎՏՈԼԻԿՈՍ

Սկիզբը՝ թիվ Ը.

ԳԻՐՔ ԵՐԿՐՈՐԴ

Ա. Մի քանի օր առաջ տեղի ունեցած մեր զրույցի ընթացքում, ով հարգելի Ավտոլիկոս, դու ինձ հարցրիր, թե ով է իմ Աստվածը, եւ միաժամանակ բարեհաճեցիր լսել խոսքերս: Ես էլ իմ տեսակետն արտահայտեցի կրոնի նկատմամբ, որից հետո մենք բարեկամաբար բաժանվեցինք իրարից, եւ յուրաքանչյուրս գնաց իր տուն, թեեւ սկզբում դու ինձ խիստ ընդունեցիր. գիտես եւ հիշում էլ ես, որ մեր վարդապետությունը քեզ հիմարություն էր թվում: Թեեւ այն բանից հետո, երբ ինքդ խնդրեցիր ինձ [կրկին անդրադառնալ այս հարցին], ես, որ անվարժ եմ խոսքի մեջ¹, կամենում եմ իմ այս գրքի մեջ ավելի հանգամանորեն ապացույցել քեզ քո չարչարանքների անօգտակարությունն ու մատուցվող ծառայությանդ ունայնությունը եւ միաժամանակ ներկայացնել քեզ ակնհայտ ճշմարտությունը ձեր իսկ պատմազրույցներից, որոնք դու կարդում ես, բայց, թերեւս, լիովին չես հասկանում:

Բ. Իմ աչքին զավեշտական է այն, որ քարտաշները, քանդակագործերը, նկարիչները կամ ձուլողները կերտում, նկարում, տաշում, ձուլում եւ պատրաստում են աստվածներ, որոնց, այն բանից հետո, երբ վերջնականապես մշակում են վարպետները, հենց իրենք էլ բանի տեղ չեն դնում, սակայն այն բանից հետո, երբ դրանք գնում են եւ կանգնեցնում մեհյաններում կամ տներում, այդժամ ոչ միայն դրանց գնողներն են զոհեր մատուցում, այլեւ նրանք, ովքեր կերտել ու վաճառել են այդ կուռ-

¹ Բ. Կորնթ. ժԱ. 6:

քերը, սրանք ջանասիրությամբ գալիս եւ բազում զոհերով ու ձոներով երկրպագում են դրանց՝ աստվածներ համարելով, մոռանալով, որ այդ աստվածները նույնն են, ինչ որ իրենց ձեռքերում էին՝ քար, պղինձ, փայտ, ներկ կամ ցանկացած նյութ: Դա, իհարկե, ձեզ հետ էլ է պատահել, ձեզ հետ, որ կարդում եք թվացյալ աստվածությունների պատմություններն ու տոհմաբանությունները: Բանն այն է, որ երբ կարդում եք նրանց ծագման մասին, նրանց մարդիկ եք համարում, իսկ հետո նրանց աստվածներ եք անվանում ու երկրպագում՝ չըմբռնելով ու չհասկանալով, որ դրանք ծնվել են այնպիսին, ինչպիսին որ են իրենց ծագումով ձեր ընթերցած աւքերում:

Գ. Քանի որ ձեր աստվածները ծնվում էին, նրանց ցեղն այնժամ շատ բազմաքանակ էր: Իսկ հիմա ինչ-որ բանից երեւում է, որ աստվածները ծնվում էին: Արդ, եթե այն ժամանակներում նրանք լույս աշխարհ էին գալիս եւ լույս աշխարհ բերում, ակնհայտ է, որ ցայսօր էլ պիտի ծնվեին աստվածները. հակառակ դեպքում դա պիտի տկարություն համարվեր: Նրանք կամ ծերացել են, ինչի պատճառով այլեւս սերունդ չեն տալիս, կամ մահացել ու այլեւս գոյություն չունեն: Եթե աստվածները ծնվում էին, ապա այսօր էլ պիտի ծնվեին, ինչպես որ մարդիկ են դեռեւս ծնվում, ավելին՝ աստվածները թվով պիտի գերազանցեին մարդկանց, ինչպես ասում է Սիբիլլան. «Եթե աստվածները ծնում են, եւ իրենք էլ անմահ մնում, ապա ծնված աստվածներն ավելի շատ պիտի լինեին, քան մարդիկ, եւ մահկանացուների համար այլեւս տեղ չէր մնա»²: Եթե մարդիկ, որոնք մահկանացու եւ կարճակյաց են, ցայսօր դեռ երեսներ են ունենում եւ շարունակում են մնալ այդպիսիք, այնպես որ քաղաքներն ու գյուղերը լցված են նրանցով, եւ մինչեւ իսկ դաշտերն են բնակեցնում, ապա մանավանդ աստվածները, որոնք բանաստեղծների պատկերացումներով չեն մահանում, միթե չպիտի ծնեին ու ծնվեին, եթե դուք պնդում եք, թե աստվածները ծնվել են: Ինչո՞ւ Օլիմպոս կոչված լեռը, որ երբեմնի բնակեցված էր աստվածներով, այսօր թափուր է: Կամ ինչո՞ւ էր Զեւսն առաջ ապրում Իդա լեռան վրա, եւ ըստ Հոմերոսի եւ այլ բանաստեղծների՝ հայտնի էր, որ նա անդ էր ապրում, իսկ այսօր անհայտ է նրա ապրելավայրը: Կամ էլ ինչո՞ւ նա ամենուրեք չէր, այլ գտնվում էր երկրի

² Տե՛ս «Alexandre Orecula Sibyl», Paris, 1841, J. H. Friedlieb, Die Sibyllinischen Weissagungen, Leipzig, 1852:

մի որոշակի վայրում, կամ էլ այլոց մասին չէր հոգում, կամ չէր կարող ամենուրեք լինել եւ հոգալ ամեն ինչի մասին: Այսպես՝ եթե նա, օրինակ, գտնվեր արեւելյան մասում, ապա չէր լինի արեւմտյանում, եւ հակառակը՝ եթե գտնվեր արեւմտյան մասում, չէր լինի արեւելյանում: Բայց Բարձրյալ Աստծուն՝ ամենակարող եւ ճշմարիտ Աստծուն հատուկ է ոչ միայն ամենուրեքությունը, այլեւ ամեն ինչ տեսնելն ու լսելը եւ որեւիցե տեղով չսահմանափակվելը: Հակառակ դեպքում Իրեն պարունակող տեղն Իրենից մեծ կլիներ. քանզի պարունակողը պարունակչալից մեծ է, այնինչ Աստված [որեւիցե] տեղով չի սահմանափակվում, այլ Ինքն է ամեն ինչը պահում: Դարձյալ, ինչո՞ւ Զեւսը հեռացավ Իդայից, արդյո՞ք ոչ այն պատճառով, որ մահացավ, կամ լեռն այլեւս հաճո չէր իրեն: Իսկ ո՞ր գնաց: Երկինք, ո՞չ: Կասես՝ գուցե Կրետե՞: Ճիշտ այդպես. ցայսօր այնտեղ է նրա դամբարանը: Թե՛ կասես՝ նա Պիզան է գնացել, ուր ցայսօր մեծարում է Փիդասի ձեռքերի արվեստը:

Այժմ դառնանք ձեր փիլիսոփաների եւ քերթողների ստեղծագործություններին:

Դ. Ստոիկներից ոմանք ասում են, որ բնավ Աստված չկա, կամ եթե կա էլ, պնդում են նրանք, բացի Իրենից՝ ոչ մի բանի մասին հոգ չի տանում: Եւ հենց այս միտքն է, որ լիովին բացահայտեց էպիկուրի եւ Քրիսպոսի անմտությունը: Այլք ասում են, որ ամեն ինչ պատահականորեն է կատարվում. որ աշխարհն արարված չէ, իսկ բնությունը հավերժ է: Նրանք չէին համարձակվում պնդել, որ բնավ ոչ մի աստվածային Նախախնամություն էլ չկա, բայց ասում էին, որ Աստված յուրաքանչյուրի խղճմտանքն է: Մյուսները պնդում են, որ Աստված հոգի է՝ ամեն ինչի մեջ թափանցող: Պլատոնն ու նրա հետետորդներն ընդունում են, որ Աստված անսկիզբ է, ամենայնի արարիչն ու հայրն է, բացի այդ՝ ընդունում են, որ Աստված եւ մատերիան անսկիզբ են, եւ որ վերջինը հավերժությամբ համահավասար է Աստծուն: Եթե Աստված անսկիզբ է, եւ եթե մատերիան էլ է անսկիզբ, ապա ուրեմն Աստված այլեւս ամենայնի արարիչը չէ, ինչպես կարծում են պլատոնականները, եւ խոսք չի կարող լինել նրա մենիշխանություն մասին, ինչպես որ նրանք ենթադրում են: Բացի այդ՝ Աստված, անսկիզբ լինելով, նաեւ անաչլայելի է, այդպես էլ մատերիան, եթե անսկիզբ է, պիտի միաժամանակ եւ անփոփոխելի լինի, եւ հավասար Աստծուն. քանզի ժամանակի մեջ սկզբնավորվածը փոփոխելի եւ փոխարկելի է, իսկ անսկիզբը՝ անփոփոխելի եւ անփոխարկելի: Խնչ մեծ բան է այն,

որ Աստված աշխարհն արարեր եղած նյութից: Այսպես է նաեւ վարպետի պարագայում. եթե մի տեղից նյութ ստացած լինի, դրանից կպատրաստի այն, ինչ ուզում է: Իսկ Աստծու զորությունն ի հայտ է գալիս այնտեղ, որ ոչնչից է արարում այն, ինչ կամենում է, ընդ որում՝ հոգի եւ շարժում շնորհելը, բացի Աստծուց, ուրիշ որեւէ մեկին հատուկ չէ: Մարդն ի վիճակի է ինչ-որ բան պատկերելու, բայց իր ստեղծագործությանը միտք, շունչ եւ զգացմունք տալ չի կարող: Այնինչ Աստված անհամեմատ ավելի զորավոր է՝ ստեղծելու բանականություն, շունչ եւ զգացմունք: Ինչպես որ այս ամենում է Աստված մարդուց ավելի զորավոր, այնպես էլ այն բանում, որ ոչնչից արարել ու արարում է եղած բաները, որքան եւ ինչպես կամենում է:

Ե. Ահա այսպես իրարամերժ են ձեր փիլիսոփաների եւ գրողների կարծիքները: Մինչդեռ երբ նրանք այդպես էին ասում, Հոմերոս բանաստեղծն այլ կերպ էր շարադրում ոչ միայն աշխարհի, այլեւ աստվածների ծագումը: Նա ասում է.

Օվկիանոսին, որից զարմն է աստվածների, մայր Թետիսին³,
որից սկիզբ են առնում համակ ծովը բոլոր գետերի հետ⁴:

Սույն խոսքերում նա դեռ ի հայտ չի բերում Աստծուն: Քանզի ո՞վ է, որ չգիտի, որ օվկիանոսը ջուր է: Իսկ թե ջուր է, ուրեմն Աստված չէ: Բայց Աստված, եթե ամենայնի արարիչն է, ինչպես եւ իրականում է, եւ ջրերի, եւ ծովերի հաստիչն է: Հետիոտնը նույնպես շարադրել է եւ աստվածների, եւ աշխարհի ծագումը:

Խոսելով այն մասին, որ աշխարհն արարված է, նա ի վիճակի չէր ասելու, թե ումից է այն առաջացել: Ի շարս այլոց՝ նա աստվածներ էր անվանում Կրոնոսին եւ նրա որդիներ Զեւսին, Պոսեյդոնին եւ Պլուտոնին, իսկ մենք գիտենք, որ նրանք աշխարհի ստեղծումից հետո են ի հայտ եկել: Նա նաեւ պատմում է, որ Կրոնոսը պարտվել էր Զեւսին՝ իր որդուն: Ահա նրա խոսքերը.

³ ՀՈՄԵՐՈՍ, Իլիական, հին հունարենից թարգմանությունը, առաջաբանը եւ ծանոթագրությունները՝ Գ. Մուրադյանի եւ Ա. Թոփչյանի, Երեւան, 2022, երգ ԺԴ., տ. 201: Հստ Հետիոտնի «Թեոգոնիա»-ի (տ. 132–137)՝ Օվկիանոսն ու Թետիսը, ինչպես մյուս տիտանները, ներառյալ Կրոնոսն ու Հոեան, Ուրանոսի եւ Գեայի զավակներն են (ՀՈՄԵՐՈՍ, Իլիական, ծնթ. 201, էջ 625):

⁴ ՀՈՄԵՐՈՍ, Իլիական, երգ ԻԱ., տ. 196:

«Ուժով հաղթեց հայր Կրոնոսին, լավ է բաշխել նա ամեն բան
Անմահների մեջ հավասար, ամենքն իրենց պատիվն ունեն»⁵:

*Ապա նա խոսում է Զեւսի դուստրերից, որոնց մուսաներ է կոչում եւ
խնդրում նրանց հայտնել իրեն, թե ինչպես է այդ ամենը կատարվել.*

«Ուրախացե՛ք, Զեւսի՛ դուստրեր, չճաղ երգե՛ր պարգևեցե՛ք,
Դրվատեցե՛ք անմահների սուրբ սերունդը հավերժական,
Նրանց, ովքեր ծնունդ առան Երկրից, Երկնից աստեղալից,
Մութ Գիշերից. նրանց, որոնց սնուցել է ծովը աղի:
Դուք պատմեցե՛ք, թե ինչպես են ծագել Հողը, աստվածները,
Այլևս ծովն իր մոլեգին կռակներով եւ գետերը,
Փայլատակող աստղերը եւ լայն Երկինքը մեր վերեւում,
Թե բարեգործ աստվածներից ով՝ ումից է ծնունդ առել,
Թե պատիվը, հարստությունն ինչպես նրանք բաժանեցին,
Թե առաջին անգամ ինչպես ապառաժոտ Օլիմպ էլան:
Ո՛վ Մուսաներ Օլիմպիոսյան, այդ ամենը ի սկզբանե
Ինձ պատմեցե՛ք ու ասացե՛ք, թե ով սկզբում ծնունդ առավ»⁶:

*Բայց ինչպե՞ս կարող էին այդ մասին իմանալ մուսաները, որոնք աշ-
խարհից ավելի երիտասարդ էին: Եւ ինչպե՞ս կարող էին Հեսիսդոսին
պատմել, երբ նրանց հայրը դեռ չէր ծնվել:*

*Զ. Հեսիսդոսն ինչ-որ առումով ենթադրում է, որ նյութը գոյություն
է ունեցել [ի սկզբանե], եւ հետեւյալ կերպ արտահայտվում աշխարհի
արարման մասին.*

«Առաջինը ծնվեց Քաոսն, իսկ այնուհետ ծնունդ առավ
Լայնակուրծ Գեան՝ հար հուսալի ապաստանը անմահների,
Որ տիրեցին Օլիմպոսի ձյունով ծածկված գագաթներին:
Ապա Երկրի խորքում ծնվեց մութ, լայնուղի Տարտարոսը,
Էրոսն ապա՝ գեղեցկագույնն աստվածներից հավերժական:
Անհաղթ է նա, բոլոր անմահ աստվածներին, նաեւ մարդկանց
Միշտ զրկում է արթուն մտքից ու կրծքի տակ տիրում սրտին...
Քաոսից սեւ Գիշերը եւ Էրեբոսը ծնունդ առան,
Իսկ Գիշերը Հեմերային ու Եթերին աշխարհ բերեց.
Հղիացավ նա սրանցով՝ մերձենալով Էրեբի հետ:
Գեան սկզբում ծնեց իրեն նիշտ հավասար Ուրանոսին,

⁵ ՀԵՍԻՈՒՊՈՍ, *Թեոգոնիա*, «Անտիկ միջնադարյան վերածննդի գրականություն», թարգմ.՝
Ա. Թոփչյան, Երեւան, 1990, տ. 73–74, էջ 420:

⁶ ՀԵՍԻՈՒՊՈՍ, *Թեոգոնիա*, տ. 104–115, էջ 421:

Որ աստղերով լի երկինքը ծածկի երկիրն ամեն կողմից
 Ու ապաստան լինի կայուն՝ աստվածներին երանելի:
 Ապա ծնեց նա սարերում հրապուրիչ Նիմփաներին,
 Որ ապրում են անտառախիտ լեռանց վրա, անձավներում:
 Ապա ծնեց ծովն անպտուղ՝ Պոնտոսը հաղթ ալիքներով.
 Զկենակցեց նա այս անգամ ոչ մեկի հետ: Այնուհետև,
 Ուրանի հետ մերձենալով, ծնեց նա խոր Օվկիանոսին»⁷:

Այս բանը շարադրելով՝ նա տակավին ցույց չի տալիս, թե այս ամենն ով է ստեղծել: Արդ, եթե ի սկզբանե կար քաոսը եւ նախագոյություն ուներ ինչ-որ մի անստեղծ մատերիա, ուրեմն, ո՞վ է, վերջապես, այն ստեղծել, կարգի ու տեսքի բերել: Ինքը՝ Նյոթն է իրեն տեսք ու գեղեցկություն հաղորդել: Զեւսը ոչ միայն մատերիայից, այլեւ աշխարհից ու բազում մարդկանցից ավելի ուշ է երեւան եկել. այդպես է նաեւ հայր Կրոնոսի պարագայում: Թե՛, ավելի շուտ, եղել է մի մեծ զորություն, որն ստեղծել է այդ ամենը, այսինքն՝ Աստված, Որը զարդարել է այդ ամենը: Բացի այդ՝ պարզվում է, որ Հեսիոդոսը, ըստ ամենայնի, դատարկաբանի մեկն է, որն ինքն իրեն էլ է հակասում: Արդ, հիշատակելով երկիրը, երկինքն ու ծովը՝ ասում է, որ դրանցից են առաջացել աստվածները, իսկ աստվածներից՝ ինչ-որ սարսափելի մարդիկ՝ հար եւ նման աստվածներին, որոնք են՝ տիտանների, կիկլոպների, հսկաների, ինչպես նաեւ եգիպտական աստվածների կամ, ավելի ճիշտ, դատարկ մարդկանց սերունդը, ինչպես այդ մասին ասում է Հորապիոս կոչված Ապոլլոնիդոսն իր «Սեմենոտի» խորագիրը կրող գրքում եւ եգիպտական կրոնի ու թագավորների մասին պատմական իր այլ աշխատություններում:

Է. Անիմաստ բան է ինձ համար հելլենների անհեթեթ հեքիաթների շարադրումը Պլուտոնի՝ խավարի թագավորի, ծովում թաքնվող Պոսեյդոնի մասին՝ սիրահարված Մելանիպպեին, որը մարդկանց խժռող զավակ էր ծնել. անհեթեթ է նաեւ Զեւսի եւ նրա որդիների մասին ձեր գրողների կազմած ողբերգական ավանդազրույցների շարադրումը: Իրենք են, որ ներկայացնում են նրանց ծննդաբանությունները՝ ցույց տալով, որ նրանց մարդիկ, եւ ոչ թե աստվածներ են ծնել: Կատակերգու Արիստոփանսը «Թռչուններ» խորագրով կատակերգությունն մեջ, անդրադառնալով աշխարհի արարչությանը, ասում է, որ աշխարհն իր նախաստեղծ ծագումն ստացել է ձվից.

⁷ Անդ, տ. 116—133, էջ 421:

«Սեւաթույր գիշերը նախ ձու ծնեց»:

Բացի այդ՝ Սատիրոսը, պատմելով ալեքսանդրացիների տոհմի մասին, Պտղոմեոս կոչված Փիլոպատորից սկսյալ՝ ասում է, որ Դիոնիսոսն է այդ տոհմի նախահայրը եղել, որի պատճառով էլ Պտղոմեոսն է կազմում առաջին սերունդը:

Ահա թե ինչ է ասում Սատիրոսը.

«Դիոնիսոսից եւ փեստոսյան Ալթեիայից ծնվեց Դեինարան, նրանից եւ Զեւսի որդի Հերակլեսից՝ Հիլլոսը, նրանից՝ Կրեսփոնոսը, նրանից՝ Արիստոմաքոսը, նրանից՝ Տեմենոսը, նրանից՝ Քիսոսը, նրանից՝ Մարոնը, նրանից՝ Փեստոսը, նրանից՝ Աքայոսը, նրանից՝ Արիստոմիդոսը, նրանից՝ Քարոնը, նրանից՝ Քինոսը, նրանից՝ Թիրիմմեսը, նրանից՝ Պերդիքքոսը, նրանից՝ Փիլիպպոսը, նրանից՝ Ափրոնեսը, նրանից՝ Ալկեսեսը, նրանից՝ Ամյունտասը, նրանից՝ Վոկրասը, նրանից՝ Մենագրոսը, նրանից՝ Արսինոյան, իսկ նրանից եւ Լագյանից՝ Պտղոմեոս Սոտերը, նրանից եւ Վերենիկեից՝ Պտղոմեոս Փիլադելփոսը, նրանից եւ Արսինոյայից՝ Պտղոմեոս Եւերգեստեսը, նրանից եւ կյուրենյան արքա Մագասի դուստր Վերենիկեից՝ Պտղոմեոս Փիլոպատորը: Այսպիսին է Դիոնիսոսի եւ ալեքսանդրյան թագավորների միջեւ արյունակցությունը: Ուստի Դիոնիսոսյան ցեղում կան հետեւյալ տոհմերը՝ ալթեյանը՝ սերած Դիոնիսոսի նախկին կին Փեստոսի դուստր Ալթեայից. դեինարյան՝ սերած Դիոնիսոսի եւ Հերակլեսի կին Ալթեայից: Նրանք այլ տոհմանուններ էլ ունեն՝ Արիադնեի տոհմը Մինոսի հայրասեր⁸ դստեր եւ Դիոնիսոսի կնոջից, որը զուգավորվել էր նավավարի տեսք ընդունած Դիոնիսոսի հետ, փեստոսյան՝ Ալթեայի հայր Փեստոսից, փռանտոսյան՝ Դիոնիսոսի որդի Փռանտոսից, ստափիլոսյան՝ Դիոնիսոսի որդի Ստափիլոսից, էվենիոսյան՝ Դիոնիսոսի որդի էվենիոսից, մարոնյան՝ Արիադնեի եւ Դիոնիսոսի որդուց: Սրանք բոլորն էլ Դիոնիսոսի զավակներն են⁹»: Ասենք, որ եղել եւ ցայսօր էլ կան այլ տոհմանուններ՝ հերկուլեսյան՝ Հերկուլեսից, ապոլլոնիդոսյան եւ ապոլլոնցիներից՝ Ապոլլոնից, պոսեյդոնյան՝ Պոսեյդոնից, դիւսյան եւ դիոգենեսյան՝ Զեւսից:

Ը. Արդյոք հարկ կա՞ թվարկելու բազմաթիվ նմանօրինակ այլ անուններ ու ծննդաբանություններ: Այնպես որ մոլորվում են ձեր բոլոր գրող-

⁸ Այսպես անվանվել է հեգնաբար, քանզի Թեսեսին վարձահատույց լինելու համար դավաճանել էր հորը:

⁹ Սատիրոսի մասին տե՛ս GERARDUS JOANNES VOSSIUS, De historicis graecis libri tres, Lipsiae, 1838:

ները, բանաստեղծներն ու փիլիսոփաները, եւ մանավանդ՝ նրանք, ովքեր վստահում են նրանց: Նրանք իրենց աստվածների մասին հեքիաթներ ու հիմար ավանդազրույցներ են հյուսել, քանզի նրանց ոչ թե աստվածներ, այլ որպէս մարդիկ են ներկայացրել՝ ոմանց՝ հարբեցող, ոմանց էլ՝ շնացող ու մարդասպան: Իսկ աշխարհի ծագման մասին ավանդել են անհեթեթ եւ իրարամերժ պատումներ: Առաջին՝ ոմանք, ինչպէս վերը ցույց տվեցի, հայտարարեցին, որ աշխարհն արարված չէ, եւ պնդելով, որ աշխարհն անսկիզբ է, իսկ բնությունը՝ հավերժ, ասում են այն, ինչ հակասում է աշխարհն արարված համարողների տեսակետին: Բանն այն է, որ նրանց կարծիքը հիմնված է կռահումների եւ մարդկային ըմբռնման, բայց ոչ ճշմարտության վրա: Ոմանք ասում էին, որ Նախախնամություն կա, իսկ այլք մերժում էին նրանց վարդապետությունը: Արատոսն ասում է. «Սկսենք Զեւսից, որի անունը մենք՝ մարդիկս, երբեք չենք դադարում տալ. Զեւսով առլեցուն են փողոցներն ու հրապարակները մարդկանց, առլեցուն են ծովերն ու նավահանգիստները. ամենուր մենք օգտվում ենք Զեւսից: Մենք նրա ծնունդն ենք. նա իր ողորմությամբ մարդկանց բարօրություն է շնորհում եւ մղում նրանց աշխատանքի՝ հորդորելով կյանքի հոգսը քաշել. նա՛ է ասում, թե երբ է հողն առավել նպաստավոր եզների եւ բահի համար, երբ է հողը վարելու եւ սերմնացանության բարեպատեհ ժամանակը»¹⁰:

Արդ, ո՞ւմ հավատալ՝ Արատոսին, թե՞ Սոֆոկլեսին, որն ասում է.

«Նախախնամություն գոյություն չունի. ամենից ճիշտը բախտի բերմամբ ապրելն է՝ ով ինչպէս կարող է»¹¹:

Հոմերոսը, սակայն, այս հարցում էլ համամիտ չէ նրա հետ, քանզի ասում է.

«Զեւսը պակաս կամ ավելի կորովով է օժտում մարդկանց՝
ինչպէս կուզի, որովհետեւ ամենից էլ հզոր է նա»¹²:

Իսկ Սիմոնիդեսն ասում է.

«Ոչ ոք՝ ո՛չ քաղաքը, ո՛չ մարդը, առանց աստվածների, առաքինություններ չեն ստացել. Աստված իմաստուն է, բայց մարդկանց միջեւ առանց ստի ոչինչ չի լինում»:

¹⁰ ARATUS, Phaenomena I. Bekker, Berlin, 1828, 1—9.

¹¹ ՍՈՖՈԿԼԵՍ, Էդիպուս արքա, տ. 978:

¹² ՀՈՄԵՐՈՍ, Իլիական, XX, 242:

Նույն բանն ասում է Եւրիպիդեսը.

«Առանց Աստծո՛ւ մարդկանց հետ ոչինչ չի պատահում»¹³:

Մենանդրոսն ասում է. «Մեր մասին, բացի Աստծուց, ոչ ոք չի հոգում»¹⁴:

Եւ կրկին Եւրիպիդեսն ասում է.

«Երբ Աստծուն հաճո է փրկել, Նա փրկության համար շատ միջոցներ կ'ապրգեւի»¹⁵:

Մի այլ տեղ.

«Եթե Աստված կամենա, կ'փրկվես, թեկուզ ծեղիկի վրա նավելիս լինես»¹⁶:

Այսօրինակ բազում կարծիքներ են նրանք արտահայտել՝ մինչեւիսկ իրենք իրենց հակասելով: Աստծու նախախնամությունը մերժող Սոփոկլեսը մի այլ տեղ ասում է. «Մահկանացուն Աստծու հարվածից չի փախչի»¹⁷:

Բացի այդ՝ նրանք մերթ բազում աստվածներ էին ներմուծում, մերթ խոսում Աստծու մենիշխանությունից, երբ ոմանք ընդունում էին Նախախնամությունը, այլք՝ մերժում դրա գոյությունը: Ուստի Եւրիպիդեսն անում է հետեւյալ խոստովանությունը. «Լիահույս ուսումնասիրում ենք շատուշատ բաներ, բայց զուր ենք չարչարվում եւ ոչինչ էլ չգիտենք»¹⁸:

Այսպիսով՝ նրանք ահամա խոստովանում էին, որ ճշմարտությանը հասու չեն եղել. եւ ինչ էլ որ ասում էին, ասում էին դեւերի ներշնչանքով: Իրապես էլ, բանաստեղծներ Հոմերոսն ու Հիսիոդոսը, որոնց, ինչպես ասվում են, մուսաներն ենն ներշնչել, խոսում էին երեւակայության եւ պատրանքի ազդեցությամբ՝ ոչ մաքրամաքուր, այլ խաբեպատիր հոգու ներշնչանքով: Սրա հստակ ապացույցն այն է, որ դեւերով բռնվածները մինչեւ իսկ ներկայումս էլ են ճշմարիտ Աստծու անունով երգմնեցվում, եւ հենց իրենք էլ՝ այս սուտ հոգիները, խոստովանում են, որ իրենք դեւեր են՝ երբեմնի ներգործած այդ պոետների վրա: Այնուամենայնիվ, նրանցից ոմանք, հոգու սթափ վիճակի գալով, ասում էին մարգարեական խոսքերին համահունչ ինչ-ինչ բաներ, ինչը եւ որպես վկայություն է ծառայում

¹³ ԵՒՐԻՊԻԴԵՍ, Թիեստես:

¹⁴ Հատված Մենանդրոսի անհայտ ստեղծագործությունից:

¹⁵ Եւրիպիդեսի անհայտ ստեղծագործությունից:

¹⁶ Տողը Եւրիպիդեսի «Թիեստես» ստեղծագործությունից է:

¹⁷ Սոփոկլեսի անհայտ ստեղծագործությունից:

¹⁸ ԵՒՐԻՊԻԴԵՍ, Թիեստես:

հենց իրենց եւ բոլոր մարդկանց դեմ, զորօրինակ՝ Աստծու մենիշխանության, գալիք դատաստանի եւ այլ ճշմարտությունների հարցերում:

Թ. Բայց կային նաեւ Աստծու այրեր՝ լցված Սուրբ Հոգով, եւ ճշմարիտ մարգարեներ՝ հենց Աստծուց ներշնչված եւ իմաստնացած, որոնք ի վերուստ գիտություն, սրբություն եւ բարեպաշտություն էին ստացել: Հենց նրանք էլ Աստծու խոսնակների եւ Աստծու իմաստության անոթները լինելու պատվին արժանացան, ըստ որի էլ խոսեցին աշխարհի արարման եւ այլ ամենի մասին: Նրանք մարգարեանում էին ժանտախտի, սովի ու պատերազմի մասին: Եւ ոչ թե մեկը կամ երկուսը, այլ շատերն ի հայտ եկան տարբեր ժամանակներում հրեաների մեջ այնպես, ինչպես Սիբիլլան՝ հելլենների մեջ, եւ նրանց բոլորի խոսքերը համաձայն էին իրար թե՛ այն մասին, ինչ եղել էր իրենցից առաջ, թե՛ այն մասին, ինչ կատարվում էր իրենց օրոք, թե՛ այն մասին, ինչ կատարվում է այսօր մեր աչքի առաջ. եւ այդ իսկ պատճառով մենք վստահ ենք նաեւ ապագայի առնչությամբ, որ նույնպես կկատարվի, ինչպես եւ կատարվածները:

Ժ. Նախեւառաջ բոլոր մարգարեները միաձայն սովորեցրին մեզ, որ Աստված ամեն ինչ արարել է ոչնչից: Բանն այն է, որ ոչինչ համահավերժ չէ Աստծուն, այլ Ինքն Իր համար տեղ¹⁹ լինելով, ոչ մի բանի կարիք չունենալով եւ գոյություն ունենալով ժամանակից առաջ՝ կամեցավ ստեղծել մարդուն, որպեսզի ճանաչվի նրա կողմից, եւ հենց նրա համար էլ կանխատեսվեց աշխարհը: Նա, ով արարվել է, այս կամ այն բանի կարիքն ունի, իսկ Անսկիզբը ոչ մի բանի կարիքը չի զգում: Այսպես ուրեմն՝ Աստված, որ Բանն ուներ Իր իսկ մեջ²⁰, ծնեց Նրան՝ նախեւառաջ հայտնելով Նրան Իր իմաստության հետ միասին: Սույն Բանը Նրա համար Իր արարչության ի կատար ածողն էր, Ում միջոցով էլ արարեց ամեն ինչ: Բանն սկիզբ է կոչվում, որովհետեւ տիրում ու իշխում է ամենայնի վրա, ինչ իրենով է արարված: Նա Աստծու հոգի²¹, սկիզբ, իմաստություն, Բարձրյալի զորություն լինելով՝ իջնում էր մարգարեների վրա եւ նրանց շուր-

¹⁹ Քանի որ մի այնպիսի տարածություն գոյություն չունի, որը Նրանից մեծ լինեք եւ իր մեջ պարփակեք Նրան: Տե՛ս գլուխ Գ.: Նմանօրինակ արտահայտություն ունի նաեւ Հովհան Դամասկացին. տե՛ս «Ավանդություն ուղղափառ հաւատոյ», գր. Ա., գլ. ԺԳ.:

²⁰ Այստեղ Բան ասելով՝ նկատի ունի Աստծու Որդուն, իսկ իմաստության ներքո՝ Սուրբ Հոգուն, այսինքն՝ Սուրբ Երրորդության երկրորդ եւ երրորդ անձանց: Նրանց մասին Թեոփիլոսը խոսել է ԺԵ. եւ ԺԶ. գլուխներում, ինչպես եւ առաջին գրքի է. գլխում:

²¹ Այստեղ Աստծու հոգի ասելով՝ նկատի ունի ոչ թե Սուրբ Հոգու անձը, այլ Աստծու Որդու հոգեւոր էությունը:

Թերով բարբառում աշխարհի արարչագործության եւ այլ ամենի մասին: Արդ, աշխարհի արարման ժամանակ մարգարեներ չկային, բայց Աստծու Իմաստությունը [միշտ] Իր հետ էր, Նրա սուրբ Բանը՝ միշտ անբաժան Նրանից: Ուստի Բանը Սողոմոն մարգարեի շուրթերով այսպես է ասում. «Ես Նրա հետ էի, երբ Նա պատրաստում էր երկինքը... այն ժամանակ, երբ դնում էր երկրի ամուր հիմքերը, ես Նրա մոտ էի որպես գործավար»²²: Սողոմոնից շատուշատ տարիներ առաջ ապրած Մովսեսը կամ, ավելի ստույգ, Աստծու Բանը նրա՝ իբրեւ գործիքի միջոցով ասում է. «Ի սկզբանե ստեղծեց Աստված երկինքն ու երկիրը»²³: Նախ նա հիշատակում է սկիզբն ու արարչագործությունը, ապա եւ Աստծու անունը տալիս. քանզի չի կարելի զուր եւ աննպատակ գործածել Աստծու անունը: Արդ, Աստծու Իմաստությունը կանխատեսում էր, որ ոմանք դատարկաբանելու են եւ բազում գոյություն չունեցող աստվածներ ներմուծելու: Ուստի որպեսզի ճշմարիտ Աստվածն ընկալվեր Իր իսկ գործերից, եւ պարզ երեւար, որ Աստված Իր Բանով արարեց երկինքն ու երկիրն ու այն ամենը, ինչ կա նրանցում, ասաց. «Ի սկզբանե ստեղծեց Աստված երկինքն ու երկիրը»: Այնուհետեւ, խոսելով դրանց արարման մասին, ցույց է տալիս մեզ. «Երկիրն անձեւ ու անկազմ էր, խավար էր տիրում անդունդի վրա, եւ Աստծու հոգին շրջում էր ջրերի վրա»²⁴. սա՛ է մեզ նախեւառաջ ուսուցանում աստվածային Գիրքը՝ ինչ-որ առումով ցույց տալով, որ մատերիան, որից Աստված արարեց եւ կարգի բերեց աշխարհը, սկզբնավորվեց եւ ստեղծվեց Աստծուց²⁵:

ԺԱ. Արարչագործության սկիզբը լույսն է, քանզի լույսը տեսանելի է դարձնում արարվածը: Դրա համար է ասվում. «Եւ Աստված ասաց. «Թող լույս լինի»: Եւ լույս եղավ: Աստված տեսավ, որ լույսը լավ է՝ ինքնին հասկանալի, որ մարդու համար է: Եւ բաժանեց լույսը խավարից, եւ Աստված լույսը ցերեկ կոչեց, իսկ խավարը կոչեց գիշեր: Եւ եղավ երեկո, եւ եղավ առավոտ՝ օր առաջին: Աստված ասաց. «Թող հաստատություն առաջանա ջրերի մեջ, եւ թող դա ջրերը բաժանի ջրերից»: Եւ եղավ այդպես: Աստված ստեղծեց հաստատությունը, որով Աստված հաստատության

²² Առակ. Ը. 27, 29:

²³ Ծննդ. Ա. 1:

²⁴ Ծննդ. Ա. 2:

²⁵ Սբ. Թեոփիլոսը Ծննդոց գրքի երկինք եւ երկիր արտահայտության մեջ տեսնում է նյութն ընդհանրապես, որից հետագայում ստեղծվեցին երկինքն ու երկիրը: Տե՛ս Սբ. ԲԱՐՍԵՂ ԿԵՍԱՐԱՅԻ, «Վեցօրյան», Ա., Բ. եւ ԺԱ.:

ներքեւում եղած ջրերն անջրպետեց հաստատութեան վրա եղած ջրերից: Աստված հաստատութեանը կոչեց երկինք: Աստված տեսավ, որ այն լավ է: Եւ եղավ երեկո, եւ եղավ առավոտ՝ օր երկրորդ: Աստված ասաց. «Թող երկնքի տակ գտնվող ջրերը հավաքվեն մի տեղ, եւ երեւա ցամաքը»: Եւ եղավ այդպէս. երկնքի տակի ջրերը հավաքվեցին մի տեղ, ու երեւաց ցամաքը: Աստված ցամաքը կոչեց երկիր, իսկ հավաքված ջրերը կոչեց ծով: Աստված տեսավ, որ լավ է: Աստված ասաց. «Թող երկիրն իր տեսակի ու իր նմանութեան սերմը պարունակող դալար բույս եւ իր տեսակի ու իր նմանութեան սերմը պարունակող, իր տեսակի միրգ տվող պտղաբեր ծառ աճեցնի երկրի վրա»: Եւ եղավ այդպէս. հողն ամբողջ երկրի վրա ցանելու սերմն իր մեջ պարունակող դալար բույս եւ իր տեսակի սերմն իր մեջ պարունակող, միրգ տվող ծառ աճեցրեց: Աստված տեսավ, որ լավ է: Եւ եղավ երեկո, եւ եղավ առավոտ՝ օր երրորդ: Աստված ասաց. «Թող լուսատուներ լինեն երկնքի հաստատութեան մեջ, որպէսզի լուսավորեն երկիրը եւ իրարից բաժանեն ցերեկն ու գիշերը: Դրանք թող լինեն, որպէսզի ցույց տան տարվա եղանակները, տոնական օրերն ու տարիները, թող լինեն, ծագեն երկնքի հաստատութեան մեջ՝ երկիրը լուսավորելու համար»: Եւ եղավ այդպէս: Աստված ստեղծեց երկու մեծ լուսատուներ, մեծ լուսատուն՝ ցերեկն իշխելու, իսկ փոքր լուսատուն՝ գիշերն իշխելու համար, ինչպէս նաեւ՝ աստղեր: Աստված դրանք դրեց երկնքի հաստատութեան մեջ՝ երկիրը լուսավորելու համար, ինչպէս նաեւ ցերեկվա եւ գիշերվա վրա իշխելու եւ լույսն ու խավարը իրարից բաժանելու համար: Աստված տեսավ, որ լավ է: Եւ եղավ երեկո, եւ եղավ առավոտ՝ օր չորրորդ: Աստված ասաց. «Թող ջրերն արտադրեն կենդանութեան շունչ ունեցող զեռուններ, եւ երկրի վրա ու երկնքի հաստատութեան մեջ թող թեւավոր թռչուններ լինեն»: Եւ եղավ այդպէս: Աստված ստեղծեց խոշոր կետեր, կենդանութեան շունչ ունեցող ամենայն զեռուններ, որ արտադրեցին ջրերն ըստ տեսակների, եւ ամենայն թռչուններ՝ ըստ տեսակների: Աստված տեսավ, որ լավ է: Աստված օրհնեց դրանց ու ասաց. «Աճեցէ՛ք, բազմացէ՛ք եւ լցրէ՛ք ծովերի ջրերը, իսկ թռչունները թող բազմանան երկրի վրա»: Եւ եղավ երեկո, եւ եղավ առավոտ՝ օր հինգերորդ: Աստված ասաց. «Թող երկիրն արտադրի չորքոտանի կենդանիներ իրենց տեսակներով, սողուններ եւ գազաններ իրենց տեսակներով»: Եւ եղավ այդպէս: Աստված ստեղծեց երկրի գազաններին իրենց տեսակներով, անասուններին իրենց տեսակներով եւ երկրի բոլոր սողուններին իրենց տեսակներ-

րով: Աստված տեսավ, որ դրանք լավ են: Աստված ասաց. «Մարդ ստեղծենք մեր կերպարանքով ու նմանությունամբ, նա թող իշխի ծովի ձկների, երկնքի թռչունների, ողջ երկրի անասունների եւ երկրի վրա սողացող բոլոր սողունների վրա»: Եւ Աստված մարդուն ստեղծեց իր պատկերով, Աստծու պատկերով ստեղծեց նրան, արու եւ էգ ստեղծեց նրանց: Աստված օրհնեց նրանց ու ասաց. «Աճեցէ՛ք, բազմացէ՛ք, լցրէ՛ք երկիրը, տիրեցէ՛ք դրան, իշխեցէ՛ք ծովի ձկների, երկնքի թռչունների, ողջ երկրի բոլոր անասունների ու երկրի վրա սողացող բոլոր սողունների վրա»: Աստված ասաց. «Ահա ձեզ տվեցի ողջ երկրի վրա տարածված սերմանելի բոլոր բույսերի սերմերը եւ իրենց մեջ պտուղ սերմանելու սերմ պարունակող բոլոր ծառերը: Դրանք թող ձեզ համար սնունդ լինեն, իսկ բոլոր կանաչ խոտերը երկրի բոլոր գազանների, երկնքի բոլոր թռչունների եւ երկրի վրա սողացող բոլոր սողունների՝ բոլոր կենդանիների համար թող լինեն կեր»: Եւ եղավ այդպես: Աստված տեսավ, որ այն ամենը, ինչ ստեղծել էր, շատ լավ է: Եւ եղավ երեկո, եւ եղավ առավոտ՝ օր վեցերորդ: Այսպիսով՝ Աստված ստեղծեց երկինքն ու երկիրը եւ կարգավորեց դրանք: Աստված վեցերորդ օրն ավարտեց արարչագործությունը եւ իր կատարած բոլոր գործերից հետո՝ յոթներորդ օրը, հանգստացավ: Աստված օրհնեց յոթներորդ օրը եւ սրբագործեց այն, որովհետեւ այդ օրն Աստված հանգստացավ իր այն բոլոր գործերից, որ սկսել էր անել²⁶:

ԺԲ. Սույն յոթնօրյա արարչագործությունը մարդկանցից եւ ոչ մեկը չի կարող հարկ եղած ձևով ո՛չ բացատրել, ո՛չ նկարագրել նրա ողջ աստվածային տնտեսությունը, թեկուզ հազար բերան ու հազար լեզու ունենար, նույնիսկ թեկուզ հազար տարի ապրած լինեիր այս աշխարհում, միեւնույնն է ի վիճակի չէր լինի պատշաճ կերպով այդ մասին ինչ-որ բան ասել Աստծու իմաստության գերազանց վեհության եւ հարստության պատճառով՝ այս վեցօրյա արարչագործությանը բնորոշ: Ընդօրինակելով սրան՝ շատ գրողներ փորձեցին ներկայացնել աշխարհի արարումը, եւ թեպետ աշխարհի արարումն ու մարդու բնությունը բացատրելիս օգտվում էին այս ձեռնարկից, սակայն ճշմարտությանը նման նշույլ իսկ չասացին: Իհարկե, այն, ինչ ասացին ձեր փիլիսոփաները, պատմիչներն ու բանաստեղծները, հավանաբար վստահարժան է նրանց խոսքի պաճուճաբանության պատճառով, սակայն շարադրանքի հիմարությունն

²⁶ Ծննդ. Ա. 3–Բ. 3:

ու նանրությունն ի հայտ են գալիս այն բանում, որ դրանցում բարբառանքը շատ է, իսկ ճշմարտություն դուրս-ինչ չափով էլ չկա, քանզի այն, ինչ հավանաբար նրանք ասել են ստուգաբար, միախառնված է մոլորությունը: Ինչպես մեղրի եւ գինու հետ խառնած մահաբեր թույնը ողջ այդ խառնուրդը դարձնում է վնասակար եւ ոչ պիտանի, այդպես էր նրանց պերճախոսությունը զուր չարչարանք է կամ, ավելի շուտ, կործանարար է նրանց համար, ովքեր հավատում են դրան: Բացի այդ՝ նրանք խոսում էին նաեւ յոթներորդ օրվա մասին, որի անունը բոլորն էլ գործածում էին, բայց նրանց մեծամասնությունը չէր հասկանում. այն, ինչ հրեաները շաբաթ են կոչում, հելլեններեն թարգմանվում է՝ հեբդոմաս (ἑβδομάς), որը գործածում է հանուր մարդկային ցեղը, իսկ թե ինչ պատճառով է այդպես անվանվում, ոչ ոք չգիտի: Իսկ ինչ վերաբերում է Հեսիոդոսի այն պատումին, ըստ որի՝ Քաոսից են ծնվել Էրեբոսը, Երկիրն ու Էրոսը, որոնք տիրում են թվացյալ աստվածներին եւ մարդկանց, ապա դա սին է, անհեթեթ եւ խորթ ամենայն ճշմարտությանը, քանզի Աստված չի կարող հաճույքից պարտված լինել, ինչպես որ ողջախոհ մարդիկ են ձեռնպահ մնում ամենայն ամոթալի հաճույքից եւ հոռի ցանկությունից:

ԺԳ. Իսկ այն, ինչ Հեսիոդոսը պատմում է աշխարհի արարչագործության մասին՝ երկրային բաներից սկսյալ, մարդկային միտք է՝ Աստծու վերաբերմամբ ոչ հարգալից ու անզոր: Մարդը, ներքեւում գտնվելով, իր տան կառուցումն սկսում է հողից եւ չի կարող հարկ եղած ձեւով այն վեր խոյացնել եւ տանիքը կապել, եթե նախ տան հիմքը չզցի: Իսկ Աստծու զորությունը բացահայտվում է այն բանում, որ Նա իրերն արարում է ոչնչից եւ այնպես, ինչպես հաճո է Իրեն: Քանզի. «Ինչ որ անհնար է մարդկանց համար, Աստծու համար հնարավոր է»²⁷: Ըստ այդմ՝ մարգարեն էլ է ասում, որ ամեն բանից առաջ Նա տանիքի պես երկինքն արարեց. «Ի սկզբանե, — ասում է նա, — Աստված ստեղծեց երկինքը»²⁸, այսինքն՝ Սկզբի միջոցով էր երկինքն արարվել, ինչպես եւ վերն ասացի²⁹: Իսկ երկիր է կոչում այն, ինչ որոշ առումով որպես գետին ու հիմք է ծառայում, անդունդը՝ բազում ջրեր ու խավար, քանի որ Աստծու ստեղծած երկինքը տանիքի պես ծածկում էր ջրերը հողի հետ միասին, իսկ հողին, որ շրջում էր ջրերի վրա, այն է, ինչ Աստված շնորհեց արարչությունը՝ կենդանաց-

²⁷ Դուկ. ԺԸ. 27:

²⁸ Ծննդ. Ա. 1:

²⁹ Տէս գլ. Ժ.:

նեղու համար, ինչպես մարդուն՝ հոգի՝ միավորելով նուրբը նուրբի հետ (քանզի հոգին, ջուրն էլ նուրբ են), որպեսզի հոգին սնի ջրին, իսկ ջուրը, հոգու հետ միասին ամենուր թափանցելով, սներ ողջ արարչությանը: Այս միասնական հոգին՝ հար եւ նման լույսին, գտնվում էր ջրի եւ երկնքի միջեւ, որպեսզի որեւիցե ձեւով խավարը չհավեր երկնքին՝ Աստծուն շատ մոտ, նախքան Աստված կասեր. «Թող լույս լինի»: Այսպես ուրեմն՝ երկինքը՝ իսկը կամար, պարուրում էր այնժամ մեծակտորի նման ողջ նյութեղեն զանգվածը: Իսկ մի այլ մարգարե՝ Եսայի անվամբ, երկնքի մասին ասաց. «Աստված արարել է երկինքն ինչպես կամար, ձգել՝ ինչպես վրան ապրելու համար»³⁰: Այդ իսկ պատճառով Աստծու հրամանը, այսինքն՝ Նրա Բանը, որ ինչպես մոմը պարփակված էր սենյակում, լուսավորեց երկնատակը՝ աշխարհից առանձին արարելով լույսը. «Աստված լույսը կոչեց ցերեկ, իսկ խավարը կոչեց գիշեր»³¹, քանզի իրավամբ մարդը չէր կարող լույսը ցերեկ կոչել կամ խավարը՝ գիշեր, ոչ էլ այլ տեսակների անուններ տալ, եթե նա այդ անվանումներն Արարիչ Աստծուց ստացած չլիներ:

Սուրբ Գիրքն աշխարհի արարման իր պատումի ամենասկզբում խոսում է ոչ թե այն հաստատության մասին, որը մենք տեսնում ենք, այլ մեկ ուրիշ երկնքի մասին՝ մեզ համար անտեսանելի, ըստ որի էլ՝ մեզ տեսանելի երկինքը կոչվեց հաստատություն, եւ որի մեջ պահվում է ջրերի կեսը, որպեսզի անձրեւի, տարափի եւ ցողի ձեւով ծառայի մարդկությանը: Ջրի մյուս մասը թողնվեց երկրի վրա՝ գետերի, աղբյուրների ու ծովերի համար: Երբ այսպես ջուրը ծածկում էր երկիրը, հատկապես երկրի խորախոր տեղերը, Աստված Իր Բանի միջոցով հրամայեց ջրերին կուտակվել մի տեղում եւ ցամաքին երեւալ, որն առաջ անտեսանելի էր: Երկիրը տեսանելի դարձավ, բայց դեռ անկազմ, չձեւավորված էր: Աստված երկիրը բարեկարգեց եւ զարդարեց տեսակ-տեսակ խոտերով, սերմերով ու բույսերով:

ԺՂ. Ապա քննիր դրանց բազմազանությունը, անզուգական գեղեցկությունն ու բազմաքանակությունը, թե ինչպես են իրենցով ներկայացնում հարությունը՝ բոլոր մարդկանց գալիք հարության պատկերով: Ո՞վ չի զարմանա՝ տեսնելով, որ թզի հատիկից թզենի է աճում, կամ այլ

³⁰ Հմմտ. Եսայի Խ. 22:

³¹ Ծննդ. Ա. 5:

փոքրագույն սերմերից՝ վիթխարի ծառեր: Իսկ ծովն աշխարհի որոշ նմանությամբ է մեր առջեւ հառնում: Արդ, ինչպես ծովը վաղուց ցամաքած կլիներ իր աղիության պատճառով, եթե իր մեջ չընդուներ գետերի եւ աղբյուրների ջրերը, այդպես էլ աշխարհը վաղուց կործանված կլներ չարության եւ նրանում բազմապատկվող մեղքերի հետեւանքով, եթե Աստծու եւ մարգարեների օրենքները չգործեին, որոնցից քաղցրություն, գթասրտություն, արդարություն եւ Աստծու սուրբ պատվիրանների վարդապետություն չբխեին: Եւ ինչպես ծովում մարդաբնակ կղզիներ կան՝ առատ զուլալ ջրերով ու պտուղներով, դալար վայրեր ու նավահանգիստներ ունեցող, որոնցում ապաստանել կարող են ծովամորրիկների ենթարկվածները, այդպես էլ Աստված մեղքերով տակնուվրա եղած ու ալեկոծված աշխարհին ժողովատներ է տվել՝ սուրբ եկեղեցիներ կոչվող, որոնցում, ինչպես բարեկարգ նավահանգիստներում, պահպանվում է ճշմարտության վարդապետությունը, որոնց դիմում են փրկվել ցանկացողները՝ հենց որ ճշմարտություն սիրողներ դառնան եւ ցանկանան խուսափել Աստծու ցասումից ու դատաստանից:

Եւ ինչպես որ այլ կղզիներ էլ կան՝ ապառաժ, անջրդի, ամալի, վայրի գազաններով վիստացող ու անմարդաբնակ, վտանգավոր նավարկության համար ու փոթորկալից, որոնց բախվելով եւ ենթարկվելով՝ խորտակվում ու կործանվում են ափերին մոտեցող նավերը, այդպես էլ կան կեղծ ուսմունքներ՝ հերձվածներ, որոնք կործանում են իրենց հարողներին:

Արդ, դրանք չեն առաջնորդվում ճշմարտության խոսքով, այլ ինչպես ծովահենները, որոնք լեփ-լեցուն ուղեւորներով³² նավերը դիտավորությանմբ բախում են այդ վերոհիշյալ տեղերին, որպեսզի կործանեն նրանց, այդպես էլ պատահում է նրանց հետ, ովքեր շեղվում են ճշմարտությունից. նրանք իրենց իսկ մոլորության պատճառով էլ կործանվում են:

ԺՆ. Չորրորդ օրն ստեղծվեցին լուսատուները: Աստված Իր կանխիմացությամբ գիտեր բարբաջանքներն ունայն փրկիստփաների, որոնք իրենց աստվածամերժության մեջ պիտի ասեին, որ ամենայն երկրային բարիք լուսատուների ծնունդն է. այդ իսկ պատճառով, որպեսզի ճշմարտությունը հստակ երևար, բույսերն ու սերմերը ստեղծվեցին նախքան լուսատուները, քանզի հետագայում ստեղծվածը չի կարող ստեղծել այն, ինչ նախորդում է իրեն: Սա իր մեջ մեծ խորհրդի պատկեր է ամփոփում:

³² Այսինքն՝ ճանապարհորդները, որոնք ծովահենների նավերն էին նստել՝ որեւէ վատ բան չկասկածելով (Մարան):

Արդ, արեգակն Աստծու, իսկ լուսինը մարդու պատկերն է: Եւ ինչպես որ արեգակն է իր գորուծյամբ ու փառքով գերազանցում լուսնին, այդպես էլ Աստված գերազանցելով գերազանցում է մարդուն. եւ ինչպես արեգակն է առանց նվազելու միշտ բոլորածիր, այդպես էլ Աստված է միշտ կատարյալ՝ լի ամենայն գորուծյամբ, բանականությամբ, իմաստությամբ եւ ամենայն բարությամբ: Իսկ լուսինը մարդու պատկերն է՝ ամեն ամիս փոքրանալով եւ ասես մահանալով, ապա կրկին ծնվելով եւ մեծանալով՝ գալիք հարությունը խորհրդանշելով:

Նույն կերպ էլ լուսատուներից առաջ ստեղծված երեք օրերն են [Սուրբ] Երրորդության³³ Աստծու, Նրա Բանի եւ Նրա իմաստության պատկերը խորհրդանշում: Իսկ չորրորդ օրը խորհրդանշում է մարդու պատկերը, որը լուսի կարիք ունի, այնպես որ գոյություն ունեն՝ Աստված, Բան, իմաստություն եւ մարդ: Այդ իսկ պատճառով լուսատուներն արարվեցին չորրորդ օրը: Աստղերի դասավորությունն էլ է խորհրդանշում արդարների, բարեպաշտների եւ Աստծու օրենքներին ու պատվիրաններին հետեւողների տարբեր կարգերը: Արդ, ամենից լուսավոր ու ամենից պայծառ աստղերը մարգարեների խորհրդանիշներն են, որի պատճառով էլ անշարժ են, այսինքն՝ տեղից տեղ չեն տեղափոխվում: Այլ՝ նվազ պայծառ աստղերն արդար մարդկանց խորհրդանիշներն են: Թափառական եւ տեղից տեղ շարժվող այսպես կոչված մոլորակներն իրենցով խորհրդանշում են նրանց, ովքեր հեռանում են Աստծուց եւ Նրա օրենքներից ու պատվիրաններից:

ԺԶ. Հինգերորդ օրը ջրից կյանքի կոչվեցին կենդանիները, որոնց միջոցով նույնպես ի հայտ է գալիս Աստծու բազմաբովանդակ իմաստությունը: Արդ, ի՞նչ կարող է հաշվել դրանց բազմաքանակությունն ու բազմազանությունը: Ընդ որում՝ Աստված օրհնեց ջրից ստեղծվածներին, որպեսզի դա էլ նշան ծառայի այն բանի, որ ճշմարտությանը ձեռնամուխ եղող մարդկանց Աստված վերածնում եւ օրհնում է, որ ապաշխարեն եւ մեղքերի թողություն ստանան վերածննդի ջրի ու լվացման միջոցով: Իսկ կետերն ու գիշատիչ թռչուններն ազա՜հ եւ հանցագործ մարդկանց նմանության պատկերն են: Արդ, ինչպես լողացող եւ թռչող արարածների մեջ, որոնք թեեւ նույն ծագումն ունեն, կան այնպիսիք, որոնք ապրում են ըստ իրենց բնության եւ չեն նեղացնում իրենցից ավելի թույ-

³³ Երրորդություն բառն առաջին անգամ գործածում է Եկեղեցու հայրերից Ս. Թեոփիլոսը:

լերին, այլ Աստծու օրենքին հավատարիմ մնալով՝ սնվում են երկրային բույսերով, իսկ դրանցից որոշ տեսակները, Աստծու օրենքը խախտելով գիշակերությունով, նեղացնում են իրենցից ավելի թուլերին, այդպես էլ Աստծու օրենքը պահող արդար մարդիկ ոչ մեկին տհաճություն եւ նեղություն չեն պատճառում, ապրում են սուրբ եւ բարեպաշտ կյանքով, իսկ ագահ, մարդասպան եւ անաստված մարդիկ հար եւ նման են կետերի, գազանների եւ գիշակեր թռչունների, որովհետեւ միմիայն սնվում են իրենցից թուլերով: Այդ էլ ասենք, որ ձկների եւ սողունների ցեղը, թեեւ արժանացավ Աստծու օրհնությանը, սակայն ոչ մի առանձնահատուկ առավելություն չստացավ:

ԺԷ. Վեցերորդ օրն Աստված ստեղծեց շորքոտանի կենդանիներին, գազաններին ու սողուններին, բայց չօրհնեց նրանց՝ պահպանելով նրանց մարդու համար, որին մտադիր էր ստեղծել վեցերորդ օրը: Չորքոտանի կենդանիներն ու գազանները նույնպես խորհրդանշն են այն մարդկանց, որոնք չեն ճանաչում Աստծուն, ապրում են ամբարիշտ կյանքով, խորհում երկրայինի մասին եւ չեն ապաշավում: Արդ, անօրենությունից հետ կանգնողներն ու բարեպաշտ կյանքով ապրողները խիստ նման են վեր խոյացող թռչուններին՝ խորհելով վերինի մասին եւ հաճելի լինելով կամքին Աստծու: Իսկ Աստծուն չճանաչողները եւ ամբարշտաբար ապրողները նման են թռչունների՝ փետուրներ ունեցող, բայց դեպի վեր թռչել եւ Աստծու բարձունքներում ճախրել չկարողացողներին: Այսպիսի մարդիկ, թեեւ մարդկանց անուն ունեն, բայց իմաստակում են ոչ պիտանիի եւ երկրայինի շուրջ՝ մեղքերով ծանրաբեռնված: Գազանները (θηρία) իրենց անունն ստացան վայրենանալու (από τ ον θηριονσδαι), այլ ոչ թե այն պատճառով, որ ի սկզբանե էին չար կամ թունավոր, քանզի ի սկզբանե Աստծու ձեռամբ ոչ մի չար բան չէր ստեղծվել, եւ ամեն ինչ գեղեցիկ էր: Մեղքը մարդու, սակայն, ամեն ինչ փշացրեց, քանզի մարդու հանցանքի հետ նրանք էլ զանցառեցին: Եթե տանտերն իրեն լավ է պահում, ապա անխուսափելիորեն ծառաներն էլ են բարեպաշտ կյանքով ապրում, իսկ եթե տերը մեղանչի, ապա ծառաներն էլ նույնպես կմեղանչեն: Նույն կերպ էլ պատահեց այն, ինչ պատահեց, մարդու մեղանչմամբ, որն ամենայնի տերն է, նրան ծառայող արարածներն էլ հակվեցին չարին: Բայց երբ մարդը կրկին դառնա իր բնությանը բնորոշ վիճակին, այդժամ կենդանիներն էլ կվերականգնվեն իրենց հեղուկյան նախասկզբնական պատկերի մեջ:

ԺԸ. Ինչ վերաբերում է մարդու արարմանը, ապա դրա նկարագրումը մարդու ընդունակությունից վեր է, թեպետեւ Սուրբ Գրքի՝ դրան առնչվող պատումը կարճ է: «Մարդ ստեղծենք մեր պատկերով ու նմանությանամբ» խոսքով Աստված նախեւառաջ ցույց է տալիս մարդու արժանապատվությունը: Ամեն ինչ խոսքով ստեղծելով՝ Նա կարծես թե այդ ամենը նվազ կարեւոր էր համարում, եւ միմիայն անմահ մարդու արարումն է Իր ձեռքերին վայել գործ համարում: Ապա ասես օգնության կարիք զգալով՝ Աստված ասում է. «Մարդ ստեղծենք մեր պատկերով եւ նմանությանամբ»: Բացի Իր Բանից եւ Իր Իմաստությունից՝ Նա «ստեղծենք»-ը մեկ ուրիշի չի ասում: Մարդ արարելով եւ օրհնելով նրան առ այն, որ բազմանա եւ լցնի երկիրը՝ Աստված ամեն ինչ հնազանդեցրեց նրա իշխանությանն ու տիրապետությանը՝ նախապես նրա համար որպես սնունդ սահմանելով երկրային պտուղներից, սերմերից, [ուտելի] խոտաբույսերից եւ բանջարեղենից՝ միաժամանակ եւ կենդանիների համար սահմանելով մարդու հետ նույն սնունդն ունենալ եւ սնվել բոլոր երկրային բույսերով:

ԺԹ. Այսպիսով՝ Աստված, վեցերորդ օրն ավարտին հասցնելով երկնքի եւ երկրի արարումը եւ այն ամենը, ինչ կա նրանցում, «Իր կատարած բոլոր գործերից հետո՝ յոթներորդ օրը հանգստացավ»: Ապա Սուրբ Գիրքն իր՝ առաջ ամենայն ասածն այսպես է ի մի բերում. «Այս է երկնքի եւ երկրի արարչության պատմությունը: Այն օրը, երբ Աստված ստեղծեց երկինքն ու երկիրը, երկրի վրա դեռ ոչ մի բանջար վայրի չէր բուսել, դեռ ոչ մի դաշտային բույս չէր աճել, որովհետեւ Տեր Աստված անձրեւ չէր տեղացրել երկրի վրա, եւ մարդ չկար, որ մշակեր հողը»³⁴: Սույն խոսքերով Գիրքը մեզ ցույց է տալիս, որ այն ժամանակ երկիրը ոռոգվում էր աստվածային աղբյուրից, եւ կարիքը չկար, որ մարդը մշակեր հողը, քանզի Աստծու հրամանով երկիրն ամեն ինչ ինքնին աճեցնում էր, որպեսզի մարդը չկբեր աշխատանքի ծանր բեռան տակ: Իսկ որպեսզի պարզ երեւար մարդու արարումը՝ ի կանխումն մարդկանց միջեւ ծագելիք հնարավոր անվերջանալի վիճաբանությունների՝ Աստծու՝ «մարդ ստեղծենք» խոսքի շուրջ, ինչը դեռ ցույց չէր տրվել, Սուրբ Գիրքը մեզ հետեւյալ խոսքերով է ուսուցանում. «...աղբյուր էր բխում երկրից եւ ոռոգում ողջ երկիրը, եւ Աստված մարդուն ստեղծեց երկրի հողից, նրա դեմքին կենդա-

³⁴ Մինդ. Բ. 4–5:

նության շունչ փչեց, ու մարդը եղավ կենդանի հոգի»³⁵: Այդ է պատճառը, որ հոգին շատերն անմահ անվանեցին: Մարդ արարելիս Աստված նրա համար արեւելյան կողմերում մի ապրելավայր ընտրեց՝ գեղեցիկ լույսով պատված, մաքրամաքուր կայծկլտող օդով, բազմազան բուսականությամբ հարուստ, եւ այդտեղ էլ հաստատեց մարդուն:

Շարունակելի

Ռուներենից թարգմանեց
ԳՐԻԳՈՐ ԴԱՐԲԻՆՅԱՆԸ

³⁵ Ծննդ. Բ, 6–7: